

УДК 623.4; 520.22

С. В. Свешніков,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, підполковник запасу,

В. П. Бочарніков,

головний науковий співробітник центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, доктор технічних наук, професор, полковник запасу,

П. А. Ковальчук,

старший науковий співробітник центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, підполковник

Зовнішня політика Грузії в контексті кавказької єдності

Стаття продовжує серію публікацій, присвячених дослідженням підвалин формування політики безпеки держав регіону довкола України. Результати досліджень, викладених у статті, є основною частиною вихідних даних, потрібних для формування та обґрунтування воєнної політики України.

Ключові слова: зовнішня політика, Кавказ, Грузія, Вірменія, Азербайджан.

© С. В. Свешніков, В. П. Бочарніков, П. А. Ковальчук, 2016

Головний вектор зовнішньої політики будь-якої держави завжди має відбиток її внутрішніх проблем. Іншими словами, зовнішня політика невіддільно пов'язана з внутрішньою, а особливості використання зовнішньополітичних інструментів значною мірою визначаються внутрішньополітичними цілями. Не буде перебільшенням стверджувати, що основною внутрішньою проблемою Грузії є забезпечення територіальної цілісності країни, маючи на увазі намагання відокремити від неї Абхазію та Південну Осетію. Ця проблема нерозривно пов'язана із забезпеченням авторитету, а отже, і стабільності центральної влади Грузії. Новітня історія пам'ятає, що спробам центральної влади вирішити конфліктні ситуації в регіонах за допомогою воєнної сили передували масові демонстрації протестів, а грузинська опозиція використовувала питання територіальної цілісності як козир у внутрішньополітичній боротьбі.

У підґрунті проблеми забезпечення територіальної цілісності Грузії лежить єдність і боротьба двох протилежностей. З одного боку, серед регіонів Грузії спостерігається географічна, мовна, конфесійна й культурна різноманітність, з другого – очевидними є спільне походження, історична доля, єдність культурного простору, регіональна солідарність народів, тобто те важко вловимо, що часто називають «кавказьким менталітетом». Усе це визначає спільну тональність і акцент, які формують підґрунтя внутрішньої єдності грузинських субетносів.

Утім, єдність і боротьба зазначених протилежностей характерні й для відносин інших народів усього Кавказького регіону. У цьому сенсі внутрішні відносини Грузії можна представити субкластером, за топологією схожим з кластером її зовнішніх відносин з кавказькими країнами. Саме тому Грузія відчуває себе частиною Кавказу і саме тому потреба в кавказькій регіональній єдності відбивається також на зовнішній політиці Грузії.

З певними застереженнями, попри різноманітність укладів та етнічно-релігійну барвистість, можна стверджувати, що де-факто єдиний Кавказ існував за часів Російської імперії. Тоді він керувався намісником імператора з резиденції в Тифлісі. Національних утворень не існувало, а територія Кавказу була розділена на адміністративні одиниці – губернії. Це забезпечувало певну уніфікацію внутрішньої політики в різних регіонах [1]. Після падіння імперії традиції кавказької єдності майже без перерви були продовжені через створення регіональних структур. У березні 1917 р. Тимчасовий уряд Росії утворив Особливий закавказький комітет, на заміну якому в листопаді 1917 р. прийшов Закавказький комісаріат, котрий у лютому 1918 р. скликав Закавказький сейм – представницький і законодавчий орган Закавказзя. 22 квітня того самого року сейм проголосив незалежну Закавказьку Демократичну Федеративну Республіку, до якої ввійшли території Північного та Південного Кавказу. Утім, проіснувала вона лише місяць.

Слід зазначити, що майже одразу після приходу до влади більшовиків у Росії в питанні єдності Кавказу намітився розкол по лінії північ – південь. Північно-кавказькі народи почали утворювати власні організації: Союз об'єднаних горців Північного Кавказу і Дагестану (1 травня 1917 р.), Гірський уряд (листопад 1917 р.). У травні 1918 р. було проголошено незалежну Гірську республіку, до складу якої ввійшли Дагестан, Чечено-Інгушетія, Осетія, Кабарда, Карачаєво-Балкарія, Абхазія, Адігея. Незабаром Закавказька Демократична Федеративна Республіка розпалася на три незалежні закавказькі республіки. За словами одного з діячів еміграції Емір-Хасана [2], «розбіжності, які намітилися ще в перший період революції, почали ще більше поглиблюватися. Думки кавказьких державних діячів суцільно були зайняті облаштуванням окремих народів, кожен огорожував і встановлював лише свої кордони, не звертаючи уваги на те, що робилося в сусідів». Зрозуміло, що від націоналістичних настроїв державних діячів залежало багато, але покладати на них усю відповідальність за розпад Закавказької Республіки було би помилкою. Великий вплив мали географічні, мовні, конфесійні та культурні розбіжності між народами.

Намагання розвинути ідею єдності Кавказу продовжилися в міжвоєнний період. З одного боку, більшовиками була створена Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка – одна з республік-засновниць СРСР. Вона проіснувала до 1936 р. і була скасована після прийняття нової конституції, згідно з якою Грузія, Вірменія та Азербайджан увійшли до складу СРСР як окремі суб'єкти. З другого боку, перебуваючи в європейській еміграції, в липні 1934 р. представники національних центрів Північного Кавказу, Грузії та Азербайджану підписали Пакт Кавказької конфедерації зі створенням Комітету незалежності Кавказу і Ради Кавказької конфедерації. Зазначимо, що представники Вірменії не приєдналися до цього Пакту. Політики-засновники відкидали ідею федеральної кавказької держави, справедливо розуміючи, що федерація є ефективною лише між матеріально й духовно рівними утвореннями. Передбачалося, що до сфери відповідальності конфедеративних структур буде віднесена зовнішня політика, а оборона конфедерації здійснюватиметься національними арміями під єдиним командуванням [3]. Слід зазначити, що створення Конфедерації стимулювалося польськими й турецькими розвідувальними структурами: і Польща, і Туреччина розглядали її як інструмент поширення власного впливу на Кавказі, включаючи окупацію територій. Після початку війни німці теж активізували роботу із закавказькою еміграцією. У 1942 р. представникам національних емігрантських організацій було запропоновано сформувати уряд Кавказької конфедерації. Після поразки фашистів під Сталінградом центр уваги Конфедерації був перенесений на пропаганду серед національних загонів, які воювали на боці Німеччини.

Розпад СРСР ознаменувався активним висуненням різних ідей щодо реалізації кавказької єдності: від створення кавказького парламенту до аналога Європейського Союзу [4, 5]. У 1996 р. президенти Грузії та Азербайджану підписали спільну декларацію «Про мир, стабільність та безпеку в Кавказькому регіоні», у якій була запропонована ідея «мирного Кавказу» не з метою об'єднання, а для виявлення спільних інтересів [6]. Задля реалізації цієї ідеї на перших кроках були здійснені декілька спроб створення єдиного бачення історії Кавказу в підручниках з історії, але вони виявилися марними [7]. Підкреслимо, що участь у спробах втілити в життя ідею кавказької єдності брали лише дві країни: Грузія та Азербайджан. Вірменія не виявила інтересу, що узгоджувалося з її загальною позицією стосовно об'єднувачих процесів, яка сформувалася ще в міжвоєнний період.

Не виявили інтересу й гірські народи Північного Кавказу, що знов нагадало про існування розколу 1918 р. по лінії північ – південь. Через послаблення РФ і складну економічну ситуацію серед цих народів набирали силу процеси суверенізації та зростання націоналістичних настроїв. У серпні 1989 р. була створена Конфедерація гірських народів Кавказу, яка проголосила себе правонаступницею Гірської республіки 1918 р. Конфедерація гірських народів Кавказу жодним чином не пов'язувала себе з Грузією і навіть протистояла їй. У грузинсько-осетинському конфлікті 1991 р. і грузинсько-абхазькому конфлікті 1992 р. ця організація зробила чималий внесок на протидію Грузії. Але згодом через внутрішні суперечності й недовіру між представниками різних народів, а також через зростання впливу центральної влади в РФ Конфедерація гірських народів Кавказу де-факто припинила існування.

Таким чином, риторика стосовно кавказької єдності сьогодні ведеться переважно Грузією та Азербайджаном.

На теоретичному рівні, як свідчать роботи вчених, сьогодні відсутнє єдине розуміння поняття Кавказу [8]. Водночас пошук підґрунтя для об'єднувачої ідеї триває. Багато вчених і політологів, розуміючи істотні етнічні, релігійні та інші відмінності народів Кавказу, схилиються до ідеї «Кавказького дому», тобто до перенесення акцентів від зазначених відмінностей до елементів регіональної солідарності. Але практично завжди порушується питання про об'єднувачий стрижень, яке по суті зводиться до запитання: «Хто буде головним елементом регіональної солідарності, а хто гратиме вторинну роль?» [9]. Тобто вже на початку діалогу спробам забезпечити регіональну солідарність надаються ознаки намагань політичного підпорядкування.

Більше того, в кожній країні Закавказзя націоналістичні кола проробляють концепції власної «великої країни» [10]. На *рисунках 1–3* наведено карти, які ілюструють ці концепції. Як видно, кожна з них передбачає контроль територій «від моря до моря», тобто всієї території Закавказзя. Проробляється навіть концепція «Кавказького Курдистану» [11].

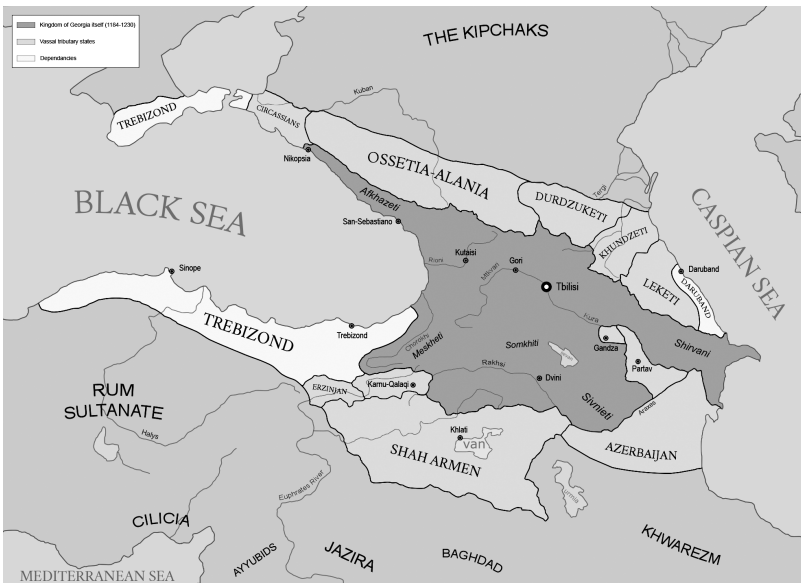

Рис. 1. «Велика Грузія» [12]

Рис. 2. «Велика Вірменія» [13]

Рис. 3. «Великий Азербайджан» [14]

Безумовно, зазначені концепції не є офіційними. Але, як впливає з порівняння аналогічних поглядів, існуючих у Польщі, Угорщині або Румунії, та головного вектора їх зовнішньополітичних кроків, складається стійке враження, що концепції «великих країн» певним чином слугують орієнтиром у їхній зовнішній політиці. Можна стверджувати, що в разі сприятливого збігу обставин напрям поширення територіального впливу буде саме такий, як передбачає відповідна концепція.

Тобто на теоретичному рівні намагання посилення впливу в тому чи іншому вигляді поряд з перетином зон впливу різних держав є основною причиною того, що ідея кавказької єдності, «Кавказького дому» на сьогодні навряд чи може бути реалізована.

Після російсько-грузинської війни 2008 р., коли Грузії не вдалося розв'язати проблему внутрішньої єдності, вона активізувала риторичку з питань єдності Кавказу. У 2010 р. президент Грузії на Генеральній Асамблеї ООН проголосив ідею єдиного Кавказу [15]: «Ми можемо жити в різних державах і представляти різні етнічні групи по різні боки Кавказьких гір. Але в людському й культурному плані не існує розділення між Південним і Північним Кавказом. Є єдиний Кавказ, який належить світовій цивілізації та Європі». У 2011 р. президент Грузії під час візиту до Вірменії заявив [16], що кавказькі держави не мають розраховувати на підтримку великих держав, оскільки ті переслідують виключно власні цілі, що Кавказ – це єдиний регіон і він має об'єднатися

заради досягнення економічної стабільності та безпеки. Аналогічні ідеї він просував під час зустрічі з головою міністерства закордонних справ Туреччини (2011) [17] і перед грузинською молоддю (2011) [18].

Слід звернути увагу на два аспекти. По-перше, у виступах простежується таке обґрунтування: зовнішні сили використовують місцеві суперечності, щоб розділити близькі один одному народи й установити свою владу. При цьому зовнішні сили прямо не називаються, але робиться очевидний натяк на Російську Федерацію. По-друге, президент Грузії припустив можливість приєднання до кавказької єдності народів Північного Кавказу, тобто північнокавказьких територій РФ. Про серйозність цих намірів свідчить скасування Грузією віз для російських громадян – мешканців республік Північного Кавказу, яка була розцінена РФ як спроба дестабілізації ситуації [19].

Грузинські засоби масової інформації теж обговорюють ідею Кавказької конфедерації із центром у Тбілісі [20]. Але деякі азербайджанські політологи [21] скептично поставилися до пропозицій грузинських ЗМІ, підозрюючи, що істинні мотиви Грузії полягають у потребі доступу до ресурсів Азербайджану та протидії зростанню рівня його співпраці з РФ. Зрозуміло, що вірменська політична школа, слідуючи історичній традиції, теж з обережністю поставилася до закликів об'єднати Кавказ.

У воєнно-політичному аспекті першопричиною складності досягнення кавказької єдності є орієнтація зовнішньої політики закавказьких республік на різних регіональних гравців. Грузія орієнтована на співробітництво з ЄС і США. Вірменія орієнтована на Іран і РФ. Азербайджан намагається дистанціюватись як від РФ, так і від ЄС та США, вважаючи Туреччину своїм найближчим союзником. Свій відбиток накладають також регіональні конфлікти. Поки не вирішено конфлікт у Нагірному Карабасі, неможливо говорити про співробітництво Вірменії з Азербайджаном або Туреччиною, яка підтримує Азербайджан. Конфлікт також гальмує співробітництво Азербайджану з РФ, оскільки на території Вірменії розташована російська військова база. Аналогічно співробітництво Грузії з народами Північного Кавказу неможливе без урегулювання конфліктів щодо Південної Осетії та Абхазії. Як наслідок, на Кавказі окреслюються три окремі кластери: Північний Кавказ, Грузія з Азербайджаном і Вірменія.

Ураховуючи зовнішньополітичні орієнтири закавказьких республік, політологи сходяться до думки про стійке існування двох основних конкуруючих форматів співробітництва [22]: «Азербайджан – Туреччина – Грузія» та «Іран – Росія – Вірменія». Перший формат підтримується Заходом, його економічною основою виступають нафтопроводи «Баку – Тбілісі – Джейхан» і «Баку – Тбілісі – Ерзерум», а також залізничний проект «Баку – Тбілісі – Карс». Другий формат має переважно воєнно-політичний вимір і підтримується за рахунок недружнього оточення Вірменії та її потреби в захисті, значної військової та

економічної присутності РФ у Вірменії, а також за рахунок зацікавленості РФ та Ірану в розвитку двостороннього співробітництва з економічних і воєнно-політичних питань. Саме внаслідок наявності впливових зовнішніх гравців тристоронній і, по суті, внутрішньокавказький формат співробітництва «Азербайджан – Грузія – Вірменія», тобто об'єднання закавказьких республік у тому чи іншому вигляді, на сьогодні є нежиттєздатним.

Висновки

Як свідчить історія, державницькі та об'єднаничі традиції Грузії зародилися ще віддавна. Але зовнішній тиск з боку сусідніх держав майже завжди призводив до розділення народів Кавказу і перетворення етнічного, релігійного, мовного, культурного ландшафту. У ті короткі часи, коли сусіди втрачали силу або відволікалися на інші регіони, грузинські правителі об'єднували і власне грузинські землі, і землі інших народів Кавказу, не в останню чергу спираючись на регіональну солідарність, тобто на те, що зараз часто називають кавказьким менталітетом.

Основною внутрішньою проблемою Грузії є забезпечення територіальної цілісності країни. Крізь призму цієї проблеми Грузія формує власну зовнішню політику в регіоні. Але єдність Грузії і єдність Кавказу мають однотипне підґрунтя – це поєднання двох протилежних особливостей: очевидної географічної, мовної, конфесійної, культурної різноманітності зі спільним походженням, історичною долею, єдністю культурного простору кавказьких народів. Грузія завжди відчувала потребу, з одного боку, внутрішньодержавної, а з другого – регіональної кавказької єдності. При цьому головним об'єднуючим елементом Грузія часто розглядала саме себе, тобто сприймала кавказьку єдність у рамках грузиноцентризму.

З певними застереженнями можна сказати, що востаннє Кавказ із центром у Тифлісі був єдиним за часів існування Російської імперії. Деякі спільні політичні структури існували в міжвоєнні часи. Але сьогодні Кавказ де-факто розділений на три частини: Північний Кавказ, Грузію з Азербайджаном і Вірменію. Утім, ідеї об'єднання Кавказу з'являються й досі. Сьогодні риторика стосовно кавказької єдності ведеться переважно Грузією та Азербайджаном, де Грузія відіграє роль ініціатора. Але основним фактором стримування інтеграційних процесів цих країн є прагнення Азербайджану бути рівновіддаленим від усіх своїх партнерів.

Однією з першопричин складності досягнення кавказької єдності є також орієнтація зовнішньої політики закавказьких республік на різних регіональних гравців, що викликано недостатністю власних ресурсів для просування своїх інтересів. Велику роль відіграють також нерегульовані конфлікти в Нагірному Карабасі, Південній Осетії та Абхазії. Сьогодні де-факто функціонують два конкуруючі формати кавказького співробітництва: «Азербайджан – Туреччина – Грузія» за підтримки США

і ЄС та «Іран – Росія – Вірменія». Саме внаслідок наявності впливових зовнішніх гравців сьогодні є практично неможливим не лише досягнення єдності Кавказу, а й забезпечення повнокровного співробітництва між Північним Кавказом, Грузією, Азербайджаном і Вірменією.

Перелік літератури

1. Дамешек И. Л. Управление окраинами в Российской империи (Закавказье и Финляндия в первой половине XIX века) / И. Л. Дамешек // Вестник Евразии. – 2003. – № 1. – С. 157–165 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-okrainami-v-rossiyskoy-imperii-zakavkazie-i-finlyandiya-v-pervoy-pолоvine-xix-veka>.
2. Цит. за: Лакоба С. К вопросу о кавказской конфедерации. Абхазия и Грузия: вместе или врозь? / С. Лакоба [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://poli.vub.ac.be/publi/Georgians/russian/pdf/07_Lakoba.pdf.
3. Кавказская конфедерация [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.e-reading.club/chapter.php/53869/18/Sockov_-_Neizvestnyii_separatizm._Na_sluzhbe_SD_i_Abvera.html.
4. Березовский В., Червяков В. Конфедерация горских народов Кавказа / В. Березовский, В. Червяков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rau.su/observer/N03_92/3_06.HTM.
5. Теуб оглы Р. Соединенные Штаты Закавказья / Р. Теуб оглы // Зеркало. – 2000. – № 78. – 15 апреля. – С. 9.
6. Чиковани Н. Нарратив единого Кавказа: Попытки преодоления конфликтной памяти / Н. Чиковани [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.amudarya.net/fileadmin/_amudarya/bs/nc.pdf.
7. Гусейнова И. История народов Кавказа (новый и новейший периоды) / И. Гусейнова : учебник для высших учебных заведений. – Баку, 2006.
8. Чиковани Н. Единый Кавказ: исторически обусловленная реальность или политические иллюзии? / Н. Чиковани [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/edinyy-kavkaz-istoricheski-obuslovlennaya-realnost-ili-politicheskie-illyuzii>.
9. Мамулия Г. Кавказская Конфедерация – плод воображения «наиболее отдаленных от сегодняшних реалий фантазоров» или становящийся все более и более очевидным императив народов Кавказа? / Г. Мамулия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kavkasia.net/Georgia/article/1340136003.php>.
10. Бахревский Е. Концепции «Единого Кавказа» и проблемы региональной политики / Е. Бахревский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gumilev-center.ru/konceptcii-edinogo-kavkaza-i-problemy-regionalnoj-politiki/>.
11. Мустафаев В. Кавказский Курдистан / В. Мустафаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ezdixane.ru/content/view/733/>.
12. Georgian empire with tributaries.png : Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:Georgian_empire_with_tributaries.png.
13. Maps of the Armenian Empire of Tigranes.gif : Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:Maps_of_the_Armenian_Empire_of_Tigranes.gif.
14. Azerbaijan 1918 1920.jpg : Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:Azerbaijan_1918_1920.jpg.
15. Вартамян О. Михаил Саакашвили: пришло время для объединения / О. Вартамян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ekhokavkaza.com/content/article/2167579.html>.
16. Саакашвили: У единого Кавказа нет альтернативы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.civil.ge/rus/article.php?id=22808>.
17. Саакашвили мечтает об «объединенном Кавказе» с Турцией, Азербайджаном и Арменией, без Ирана и России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://regnum.ru/news/1374257.html>.
18. Кусов О. Саакашвили и единый Кавказ / О. Кусов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.svoboda.org/content/article/24295665.html>.
19. Заявление МИД России от 14.10.2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/E272A2E0E036133FC32577BC002E57DD.
20. США задали Грузии новый идеологический дискурс – отказ от религии и Кавказская конфедерация с центром в Тбилиси [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yerkramas.do.am/news/2009-07-24-7992>.
21. Чигоев Р. Грузинские прожектеры и кавказская конфедерация / Р. Чигоев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.georgiatimes.info/analysis/41553-1.html>.
22. Симонян Ю. Южный Кавказ – от ристалища к площадке для сотрудничества / Ю. Симонян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.journal-neo.org/2014/08/21/yuzhny-j-kavkaz-ot-ristalishha-k-ploshhadke-dlya-sotrudnichestva/>.